روش تحقیق درباره زندگی ائمه اطهار علیهم السلام

علی بیات

بسم الله الرحمن الرحیم

روش تحقیق درباره زندگی ائمه اطهار (علیهم السلام)

نویسنده:

علی بیات

ناشر چاپی:

مجهول (بی جا ، بی نا)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

روش تحقیق درباره ی زندگی ائمه ی اطهار

مشخصات کتاب

نویسنده : علی بیات

ناشر: علی بیات

چکیده

بنا به اعتقاد شیعه، ائمه اطهار (س) ملازم قرآن هستند و سیره ی آنان مبنای معرفت دینی است و از این رو شناخت اسلام به معنی حقیقی کلمه، جز با شناخت زندگانی آن بزرگواران میسر و ممکن نخواهد بود. این ضروریات ایجاب می کند تا هر چه بیشتر زندگانی آنان از زوایای گوناگون مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد تا بتوان از این طریق به کشف حقایق ناب دینی راه برد؛ بدین منظور سه نکته ی اساسی باید مورد امعان نظر قرار گیرد:اول: بنابر نگرش نوین تاریخی، ضروری است مطالعه در زندگانی ائمه بر اساس عنصر «تغییر» صورت پذیرد، نه توصیف صرف. در نگارش تاریخی زندگانی آنان نیز باید زبانی استدلالی، تحلیلی و انتقادی را به کار بست نه زبانی خبری و وصفی.دوم: در بهره گیری از منابع و مآخذ تحقیقی که اساس مطالعات تاریخی است، بیش از هر چیز باید به قرآن روی آورد؛ زیرا این کتاب قطعی ترین منبع معرفت دینی است و ائمه خود ملازم آنند. دیگر اینکه مجموعه های حدیثی و روایی را به لحاظ آنکه در بردارنده ی سنت به مفهوم قول و فعل و تقریر آنان است، با روش تنقید اسناد و متون روایات مورد استفاده قرار داد و نقایص موجود در آنها را برطرف ساخت. سرانجام از سایر منابع و مآخذ تاریخ اسلام به شرط انجام کار کتابشناسی علمی بهره گرفت تا مواد خام اطلاعاتی سره از ناسره مشخص و ممتاز گردد.سوم: نقش ظرف زمان و مکان و در مجموع مقارنات تاریخی را در نوع جهت گیری و موضعگیری هر یک از پیشوایان معصوم در نظر داشته باشیم تا بتوان

به چرایی بسیاری از پرسشهایی که درباره ی زندگانی آنان به ذهن هجوم می آورد، پاسخ معقول و منطقی داد.این الذین زعموا انهم الراسخون فی العلم دوننا؟ بنا یستعطی الهدی و یستجلی العمی، ان الائمه من قریش غرسوا فی هذا البطن من هاشم، لا تصلح علی سواهم و لا تصلح الولاه من غیرهم «کجایند کسانی که پنداشتند آنان - نه ما - دانایان علم - قرآن - هستند؟... راه هدایت را راهنمایی ما می پویند، و روشنی دلهای کور را از ما می جویند. همانا امامان از قریشند که درخت آن را در خاندان هاشم کشته اند، دیگران در خور آن نیستند و طغرای امامت را جز به نام هاشمیان ننوشته اند. [۱] .شاید بهتر این بود که مطلب را به تناسب بحث با سخنی درباره ی تعریف و ماهیت علم تاریخ، اثبات موضوعیت و سودمندی آن آغاز می کردیم و با اشاره ای در باب روش تحقیق در تاریخ پی می گرفتیم تا زمینه ای مناسب برای طرح موضوع اصلی فراهم آید.اما برای پرهیز از طولانی شدن کلام، دامنه سخن را به بحث درباره ی موضوع اصلی محدود ساختیم تا از اهداف این نوشتار دور نشویم. بر این اساس به جای مقدمه، ضرورت شناخت و مطالعه و تحقیق درباره ی زندگانی ائمه اطهار را به اجمال مورد توجه قرار می دهیم تا چشم انداز روشنتری از موضوع، پیش رو فراهم آید.ساده ترین تعریف از مذهب شیعه که در عین حال آن را از دیگر مذاهب و فرقه های اسلامی ممتاز و مجزا می سازد، این است که بگوییم این مذهب مجموعه ی اعتقادات و معارف دینی خود را علاوه بر قرآن و سنت رسول (ص) - که در این دو موضوع با دیگر

مذاهب اسلامی مشترک است - بر سنت و سیره ی جانشینان بر حق آن حضرت، یعنی علی (ع) و یازده فرزندش تا حضرت حجت (عج) که در غیبت به سر می برد، استوار کرده است. اینجاست که اختلاف اساسی میان مذهب شیعه و مذاهب اسلامی دیگر پدید می آید؛ یعنی شیعیان علاوه بر تمسک به قرآن و سنت پیامبر (ص) به استناد حدیث «انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی اهل بیتی فانهما لن یفترقا حتی یردا علی الحوض» و ده ها دلیل قرآنی و حدیثی دیگر، اهل بیت را همدوش قرآن دانسته و می دانند و تفسیر و تبیین عقاید دینی خود را از آنان می گیرند. در حالی که بیشتر مسلمانان برخلاف شیعیان، اصحاب پیامبر (ص) را عادلان امت و قول و عمل آنان را مشمول دایره ی سنت پنداشتند و از این رو آنان را حجت و رهنمای امت قرار دادند. [۲] .این اختلاف اساسی در تعریف سنت، خود منشأ بروز اختلاف عمیقتری میان شیعیان و دیگر مذاهب شد؛ بدان معنا که شیعیان در تفسیر قرآن و سنت رسول (ص) به مدت دو قرن و نیم از تعالیم اهل بیت بهره می جستند اما دیگر مذاهب بر طریق اصحاب پیامبر (ص) گام می زدند. پیامد فکری چنین نگرشی، که عمل و قول اصحاب، حجت و سنت قلمداد شود، منشأ بروز چنان انحرافی شد که ابن خلدون این مورخ نامدار مسلمان در بررسی علل قیام امام حسین (ع) بر ضد یزید و سکوت دیگر صحابه در برابر فسق و فساد وی گوید: «هم حسین و هم دیگر صحابی همه مجتهد بودند [۳] و نباید روش هیچیک از دو گروه را انکار کرد»

[۴] و جای دیگر آورده است «... نباید با تصور غلط، کسانی را که با اجتهاد حسین (ع) موافق نبودند و از یاری کردن وی دریغ ورزیدند به گناهکاری نسبت دهی زیرا بیشتر ایشان از صحابه به شمار می رفتند و با یزید همراه بودند و به قیام کردن بر ضد وی عقیده نداشتند» [۵] و در ادامه گوید «و حسین (ع) در این واقعه شهید و در نزد خدا مأجور است و عمل او بر حق و از روی اجتهاد است و صحابه ای که با یزید بوده اند نیز راه حق و اجتهاد را پیموده اند». [۶] تا آنجا که در کمال شگفتی به قضاوتی چنین غیرمنصفانه پرداخته که «... و [حسین (ع)] گمان کرد خود او به سبب شایستگی و داشتن شوکت و نیرومندی خانوادگی بر این امر [قیام یا امر خلافت] تواناست. اما درباره ی شایستگی آن گونه که گمان کرد درست بود و بلکه بیش از آن هم شایستگی داشت، ولی درباره شوکت اشتباه کرد، خدا او را بیامرزد». [۷] ابن حجر هیثمی نیز مانند ابن خلدون، عدالت و اجتهاد همه ی اصحاب پیامبر (ص) را ثابت فرض کرده و با قبول چنین فرضیه ای در تحلیل اختلافات و فتنه های پدید آمده میان اصحاب، آورده است «جنگها و فتنه هایی که میان صحابه برپاشد تنها به دنیا محدود است و در آخرت همه ی آنان بر اساس اجتهادشان بر حق و صواب هستند و تفاوتشان تنها در پاداش است، زیرا کسی که مانند علی (ع) و یارانش اجتهاد کرد و به صواب رفت از دو پاداش و بلکه ده پاداش برخوردار می شود و کسی که مانند معاویه اجتهاد کرد و به

خطا رفت تنها از یک پاداش بهره مند می شود. [۸] بنابراین از حق صحابی و اجتهاد برخوردار بودن و از عادلان به شمار رفتن، کافی است تا غباری که در بینی اسب یکی از صحابه (معاویه) وارد شد هزار مرتبه از عمر بن عبدالعزیز برتر باشد. [۹] .به هر حال شیعه از روز نخست، ولایت معنوی و مرجعیت دینی و حق حاکمیت سیاسی را در خاندان پیامبر (ص) نهاد و بر این اساس در فهم و تبیین علوم و معارف دینی تنها به اهل بیت رجوع کرد و با این روش از فرقه های دیگر جدا شد [۱۰] و نظام فکری، اعتقادی و فقهی خود را بر پایه ی تعالیم آن بزرگواران استوار ساخت. اما مطلب به همین سادگی پایان نپذیرفت. همان سال که پس از رحلت پیامبر (ص) در تفسیر سنت حضرتش، مسلمانان دستخوش اختلاف شدند و کسانی نیز با غرضهای شخصی یا قبیله ای و سیاسی و... به تحریف و جعل حدیث دست یازیدند و مشکلات بیشماری در شناخت سیره ی رسول برای مسلمانان پدید آوردند، زندگانی و سیمای حقیقی اهل بیت نیز به مراتب بیش از زندگانی و سیمای پیامبر (ص) در هاله ی ابهام قرار گرفت؛ زیرا از سویی اهل بیت، موقعیت سیاسی پیامبر (ص) را نداشتند و جز در حکومت چند ساله علی (ع) و چند ماهه ی امام حسن (ع) دستشان از قدرت کوتاه بود و در انزوای کامل سیاسی قرار گرفتند و سیمای تابناکشان، نه تنها برای مسلمانان در دوره های بعد که حتی برای مردم روزگار خودشان، رخ ننمود. از سوی دیگر دشمنانشان خواه بر تخت خلافت یا بر مسند فقاهت، که تعالیم و جهت گیری

فکری – سیاسی آنان را موجب تهدید و خطر برای منابع و موقعیت خود می دیدند، به شیوه های گوناگون با برخورداری از قدرت و دیگر امکانات به مخالفت و دشمنی با آنان برخاستند، اخبار دروغ جعل کردند و نشر دادند و تهمتهای ناروا بستند. این امر نه تنها به وسیله دشمنان به کار گرفته شد که اختلاف نظر و کجروی فکری و انحراف سیاسی میان پیروان و هواداران ائمه نیز موجبات و زمینه های مساعدی را در جبهه ی داخلی شیعه برای تحریف پدید آورد؛ این بدان معنی است که مذهب شیعه پس از شهادت امام حسین (ع) ماهیت همگون فکری – سیاسی خود را از دست داد و در توسعه و گسترش تاریخی خود ناخواسته دستخوش تفرقه و به ده ها فرقه منشعب گردید. هر چند پیشوایان معصوم از زمان امام سجاد (ع) تا امام حسن عسگری (ع) تلاش گسترده ای را در راه اثبات حقانیت شیعه به کار بردند و پرچم مبارزه ی فکری – سیاسی را در برخورد با دو جبهه ی دشمنان مغرض و دوستان منحرف برافراشتند اما به تجربه ثابت شد که پایداری در برابر دوستان منحرف به مراتب مشکلتر از ایستادگی در برابر دشمنان مغرض است. این دوستان یا همچون عباسیان به راه تفریط غلتیدند و بنابر مصالح سیاسی از امامت به مفهوم اولیه ی آن نیز دست کشیدند و به اهل سنت و جماعت پیوستند و یا چون گروه های افراطی کیسانیه و زیدیه و... به سوی افراط کشیده شدند و از تعالیم و رهنمودهای امام معاصر خود گذشتند و همانجا نیز متوقف شدند. گروهی دیگر نیز در حق ائمه قائل به غلو شدند. بنابراین کار مطالعه و

تحقیق در زندگانی ائمه با مشکلات جدی روبرو شد، زیرا هر فرقه و گروهی بنابر تمایلات خاص فکری - سیاسی خود، اما به نام شیعه، به تفسیر معارف اعتقادی و تبیین خط مشی سیاسی پردخت و در نتیجه نظریات و روایات مختلف و متناقضی در مسائل دینی شیعه پدید آمد و چنان با عقاید حقه ی شیعه یا شیعه ی حقه در آمیخت که تصفیه و جداسازی آنها بر پژوهندگان اگر نگوییم غیرممکن که سخت دشوار می نماید.بنابر آنچه گذشت از سویی ضرورت مطالعه و بررسی در زندگانی ائمه ی اطهار، که راه معرفت صحیح دینی را به مسلمانان و بویژه پیروانشان آموزش داده اند و از دیگر سو موانع و مشکلات جدی که در این راه وجود دارد، اهل تحقیق و تتبع را وا می دارد تا برای پرهیز از لغزش و فروافتادن در راه افراط و تفریط و دام تحریف گذشتگان، روش مندانه به تحقیق در زندگانی ائمه روی آوردند. بدین منظور نکاتی چند را به اجمال مورد بررسی قرار می دهیم، بدان امید که باب طرح چنین مباحثی هر چه بیشتر گشوده شود و این اندک، دستمایه مطالعات بعدی قرار گیرد.

روش تاریخنگری و تاریخنگاری

کسی که کارش را تحقیق و تتبع در تاریخ قرار داده ا ست، بیش و پیش از هر چیزی باید کار خود را با تعیین نوع نگرش و نگارش در تاریخ آغاز کند. ممکن است این سخن، شگفتی و یا تردید کسانی را برانگیزد اما حقیقت این است که تا نوع نگرش و نگارش یک مورخ یا محقق در تاریخ و موضوع مورد بحث و پژوهش وی روشن نشود، نمی توان نسبت به ارزش علمی و نتیجه کار فکری خود

اطمینانی به دست آورد یا به دست دهد و این خود یکی از نقاط ضعف و مهم و نقص مورخان و پژوهشگران جامعه ی ماست. شاید علت بروز این ضعف و نقص این باشد که هنوز تفکر تاریخی در جامعه و حتی در دانشگاه ها و دیگر مراکز علمی – فکری ما به پیشرفت و مفهوم نوین خود دست نیافته است و هنوز بنابر همان نگرش و نگارش کهن و سنتی خود به تاریخ چشم می دوزیم. خواه علت این باشد یا چیز دیگر، نتیجه ی تلخ آن برای ما این است که شمار مورخان صاحبنظر – و نه مورخانی که شغلشان تاریخ گویی یا تاریخ نویسی است – از تعداد انگشتان فراتر نمی رود. برای حل این مشکل و جبران این نقیصه باید تفکر تاریخی را بیش از پیش موضوع بحث و تحقیق و برگزاری سمینارها قرار داد تا بتوان با ذهنی روشنتر به عرصه ی مطالعات و پژوهشهای تاریخی گام نهاد.به هر حال پژوهشگر تاریخ شیعه باید نوع نگرش و نگارش تاریخی خود را مشخص سازد. چنین کسی در وهله ی نخست باید بداند و روشن کند که در جستجوی چیست، و با توسل به کدام شیوه ها می خواهد یا می تواند به مقصود رسد. به طور قطع اگر عنصر تغییر و تحول در حوادث و رویدادهای گذشته، پایه ی اصلی مطالعات تاریخی قرار گیرد، نیاز بدان است که از هر صورت ظاهر اسناد و اخبار تاریخی به عمق آنها نفوذ کرد و میان تمامی اجزای یک حادثه یا واقعه که در بستر زمان و در اوراق منابع پراکنده شده اند، ارتباط و نظمی منطقی و معقول برقرار کرد و تغییرات کمی و کیفی آنها را،

که در طول زمان پدید آمده است، مرحله به مرحله نشان داد. تنها در این صورت است که اجزای بی مفهوم و به ظاهر بی ارزش یک رویداد در ترکیب با هم معنا و مفهوم تازه ای می یابد و نه تنها برای محقق، که برای خواننده نیز از جذابیت شورانگیزی برخوردار می شود. با چنین نگرشی به زندگانی ائمه و در کل به تاریخ است که می توان وحدت حاکم بر جریان تاریخ زندگانی آنان را در عین تغییر و تحول مستمر آن بنابر مقتضیات کشف کرد. جریانی که به مثابه ی حلقه های زنجیر به هم پیوسته، مفهومی روشن و شکلی اندام وار را به پژوهنده و خواننده القا و تفهیم می کند. حال اگر جز این باشد و بر ذهن محقق امروز ذهنیت تاریخی مورخان دیروز، یعنی صرف «خبر دادن از آنچه در گذشته یا حال اتفاق افتاده است»، سایه افکنده باشد، وی نمی تواند به درک و فهم نوینی از زندگانی ائمه نایل آید و کاری جز تکرار فضایل و مناقب ائمه، که در بسیاری از آثار قدیم و جدید آمده است، از پیش نخواهد برد.غیر از توجه به کشف علل و درک و تبیین عنصر تغییر و تحول در رویدادها و وقایع مربوط به زندگانی ائمه ی اطهار، نوع نگرشی هم که محقق نسبت به منزلت و جایگاه دینی آنان دارد، بسیار حائز اهمیت است. بنابر نظرگاه شیعه، اهل بیت برگزیده از سوی خداوند و جانشینان بر حق پیامبرند و بنا به اعتقاد اهل سنت یا از جمله صحابی و یا در طبقه ی تابعین اند و بنابر ذهنیت یک مورخ و محقق غیرمسلمان نه آن و نه ایننند، بلکه همچون دیگر شخصیتهای تاریخی

هستند که مشمول معادلات و قوانین انسان شناسانه اند. آشکار است که هر یک از این سه دسته دیدگاه، پیامدها و استنتاجات منطقی خاص خود را به دنبال دارد که باید مورد توجه قرار گیرد.علاوه بر تعیین نوع نگرش تاریخی، باید نوع نگارش تاریخی یعنی وصف ادبی اعمال و حوادث گذشته [۱۱] را نیز روشن کنیم. در این کار به تناسب تحولی که در مفهوم تاریخ پدید آمده است نیازمند زبانی هستیم که هم بتوان آن را به درستی بنمایانیم و هم با مخاطبان خود رابطه فکری برقرار سازیم و پاسخ لازم را به نیاز و خواسته آنان بدهیم. نقل و وصف اخبار و روایات تاریخی به هر قصد و انگیزه، زبان امروزی تاریخنگاری نیست. گذشتگان، این مهم را به تناسب نوع برداشت و تلقی که از تاریخ داشته اند، انجام داده اند. بنابراین تکرار نابجای آن موجب دلزدگی خوانندگان خواهد شد. تاریخ با دید و مفهوم نوین به زبانی استدلالی، تحلیلی و انتقاد نیاز دارد نه زبانی خبری و وصفی، زیرا غرض خوانندگان از مطالعه ی کتابهای تازه ی تاریخی آگاهی صرف از اخبار نیست؛ آنان این آگاهی را به اندازه ی کافی از طریق مطالعه آثار پیشینیان به دست می آورند. آنان انتظار دارند از مطالعه ی کتابها تازه ی تاریخی پیام و فکر و سخن تازه ای بشنوند و شواهد مستدل و مستند این پیام و فکر را نیز بنگرند و مورد ارزیابی قرار دهند. بر این اساس نمی توان زندگانی ائمه را به طریق نقل اخبار، که بیشتر حاوی مناقب و فضایل آنان است، به درستی عرضه کرد، بلکه باید علل و اسباب حوادث زندگانی آنان و آثار و پیامدهایشان را مورد

بررسیهای عمیق استدلالی و تحلیلی قرار دهیم تا هم مواد خام اطلاعات تاریخی مربوط به زندگانیشان به بهترین وجه ارائه گردد و هم غبار تحریف از سیمای تابناکشان زدوده شود.

چگونگی بهره گیری از منابع

اشاره

از آنجا که مطالعات تاریخی صرفا وقایع و حقایق گذشته را مورد بررسی قرار می دهد و این بررسی جز به کمک اسناد و منابع مکتوب و غیرمکتوب صورت نمی گیرد و اظهارات و قضاوتهای تاریخی جز با استناد به شواهد و مدارک مستقیم یا غیرمستقیم تاریخی فاقد اعتبار و ارزش خواهد بود، ضروری است منابع تحقیق، ارزش و چگونگی بهره گیری از آنها را مورد توجه قرار دهیم.

قرآن

از آنجا که قرآن، کلام خداوند و قطعی ترین منبع معرفت دینی مسلمانان است باید تمام مطالعات دینی بر اساس و پایه ی آن استوار گردد. شاید این سؤال پیش آید که چگونه می توان از قرآن در مطالعات و تحقیقات تاریخی بهره برد. زیرا داده های تاریخی قرآن درباره ی زندگانی پیامبران و امتهای گذشته و یا احوال پیامبر اسلام (ص) و پاره ای حوادث محیط عصر حیات آن حضرت است و نه با نظم و ترتیب تاریخی ارائه شده و نه به اجزاء و عوامل درونی وقایع تاریخی به صورت یک کل مرتبط با هم نگریسته شده است. حال با چنین ویژگی چگونه می توان از قرآن در بررسی زندگانی ائمه بهره برد. گفتنی است منظور، این نیست که قرآن همپایه ی دیگر منابع مکتوب تاریخی قلمداد شود، زیرا این کتاب آسمانی نه کتاب تاریخ است، نه فقه، نه کلام، نه بلاغت و نه... بلکه کتاب هدایت و دستور زندگی و راهنمای فکر و عمل است. با این ویژگی چشمگیر است که باید قرآن معیار سنجش و ملاک ارزیابی فکر و عمل قرار گیرد و عیار هر فعل و فکری را بر اساس آن تعیین کرد. با چنین توصیفی می توان قرآن را مبنای شناخت زندگانی

پیـامبر (ص) وائمه ی اطهار قرار داد، چه آنان نه تنها شارحان و مفسـران حقیقی کلام وحی انـد که قول و فعلشان نیز مأخوذ از کتـاب خـداست. نه از تعالیم آن فرارفتنـد و نه چیزی از دسـتوراتش را فروگذاشـتند؛ یعنی هر قول و فعل آنان مسـتند به آیات قرآنی بوده است. بنابراین قرآن اصـلی ترین و معتبرترین منبع در شـناخت زندگانی ائمه به شـمار می رود و دیگر منابع و اخبار را باید با آن مطابق و مقابله کرد. شاید با ارائه ی شواهدی چند بتوان اهمیت و ارزش این مطلب را نشان داد که چگونه ائمه ی اطهـار در موضع گیریهای فکری، سیاسـی و... خود به آیات قرآن اسـتناد می جسـتند.پس از آنکه پیامبر گرامی (ص) به جوار حق تعـالی شـتافت و امت وی به فتنه و اختلاـف افتادنـد و بـدعتها نهادنـد، فاطمه زهرا (ع) به حکم وظیفه ی دینی نتوانست در خـانه بنشـیند و تماشـاگر انحراف مسـلمانان باشـد. او که فرهیخته و ادب آموخته ی مکتب پیامبر (ص) بود، دوشادوش همسـر والامقـامش علی رسـالت پیامبر (ص) را در هـدایت امت در دست گرفت و در خطبه ای بلیغ که در جمع مسـلمانان در مسـجد پیامبر ایراد کرد، خطرات و عواقب و پیامدهای ناگوار بدعتی را که در سـقیفه نهاده شده و سـیاستی را که ابوبکر در برخورد با وی بر سـر مسأله فدک اتخاذ کرده بود، جای جای با اسـتناد به آیات قرآنی گوشزد کرد. نقل متن این خطبه و شرح و بیان آن در این مختصـر نمی گنجد. [۱۲] از این رو به همین انـدازه بسـنده می شود که آن حضـرت در خطبه اش چهارده بار به متن یا مضمون آیات قرآن استناد جست. این مطلب

علاوه بر آنکه اشراف عمیق فاطمه (ع) را بر قرآن می نمایاند، آشکارا نشان می دهد که حضرت چگونه خط مشی فکری و سیاسی خود را از قرآن اخذ می کند و مطابق تعالیم و دستورات قرآن کریم گام برمی دارد و به روشنگری می پردازد.علی (ع) نیز آن گاه که با اکراه عهده دار حکومت مسلمانان شد از همان آغاز، عمل به کتاب خدا و سنت رسول (ص) را سرلوحه ی برنامه ی خود قرار داد و در مواقع گوناگون با تمسک به رهنمودهای قرآن نشان داد که بر آن است حکومت و جامعه را بر اساس اصول و دستورات قرآن اداره کند. [۱۳] با ذکر نمونه ای از صدها و هزاران شاهد دیگر در بهره گیری از معارف قرآن در شناخت زندگانی ائمه اطهار این مطلب را به پایان می بریم.تاکنون شرایط و انگیزه های ولایتعهدی امام هشتم از سوی مورخان و محققان مورد بحث و بررسی و قضاوتهای مختلف و گاه متناقض قرار گرفته و از این رهگذر صدها کتاب و مقاله به رشته ی تحریر در آمده، اما با این همه هنوز پرسشهای بسیاری بی پاسخ مانده است. بدون شک پاسخ صحیح و تحلیل درست ولایتعهدی آن حضرت را، چنانکه خود بدان دلالت و اشارت فرمود، باید در قرآن جستجو کرد؛ یعنی در داستان یوسف و عزیز مصر. آنجا که یوسف پیامبر به حکم ضرورت از عزیز خواست او را به سبب امانتداری و کارآیی بر خزائن زمین بگمارد. [۱۴] چنین پژوهشی بر اساس تفکر قرآنی درباره ی مسأله ی ولایتعهدی امام هشتم (ع) تاکنون انجام نشده است. جز این مورد در صدها مورد دیگر، آن حضرت با استناد به آیات قرآن در احتجاجات و مجالس مناظره ی خود

ابواب معارف قرآنی را در زمینه ی مسائل فکری، اعتقادی، سیاسی، فقهی و... گشودند. [۱۵] حاصل سخن اینکه به لحاظ ملازمت جدا ناشدنی اهل بیت با کتاب خدا، باید تاریخ زندگانی آنان را بر مبنای کتاب خدا و سنت رسول (ص) مورد بررسی و پژوهش قرار داد.

مجموعه های حدیثی و روایی

پس از قرآن کریم، کتابهای حدیثی و روایی، مورد اعتمادترین منابع تحقیق درباره ی زندگانی اهل بیتند؛ زیرا هیچ سند و دلیلی نمی تواند معتبرتر و قطعی تر از اثر گفتاری یا نوشتاری شخصیتهای تاریخی به طور اعم و اهل بیت به طور اخص باشد، مشروط بر آنکه صحت انتساب آن اثر (گفتاری یا نوشتاری) به گوینده یا نویسنده به اثبات رسد. از این رو بهره گیری از علم درایه الحدیث و علم رجال که به شناخت احوال راویان و طبقاتشان می پردازد، ضرورت پیدا می کند. دو نکته مهم را در بهره گیری از منابع حدیثی باید مورد نظر قرار داد. یکی اینکه در نقل و ضبط حدیث همواره تکیه و تأکید بر اصل و متن عبارت یا عباراتی است که حاوی گفتاری یا توصیف رفتار معصوم بوده باشد، بدون آنکه ارتباط آن با زمینه ها و شرایط و ملاحظاتی که در بیان آن قول یا انجام آن فعل از معصوم مؤثر بوده، روشن شده باشد. با برطرف ساختن این نقص و کشف رابطه معقول و منطقی میان قول و فعل و تقریر معصوم با شرایط و زمینه های بیرونی می توان از احادیث در تحقیقات تاریخی بهره ی شایانی برد و زندگانی ائمه را مرتبط با کلیت زمان و مکان عصر حیاتشان، ترسیم و تحلیل کرد؛ به عنوان مثال مفهوم حقیقی این حدیث نبوی که «من آذی علیا

فقد آذانی [۱۶]«را زمانی می توان به دقت دریافت که ارتباط آن را با دیگر مقارنات تاریخی کشف کرد؛ یعنی شکایت عمرو بن شاس اسدی یا اسلمی از علی (ع) در سفری که با وی به یمن همراه بود. [۱۷] مورد دیگر اینکه در تنقید اسناد حدیث، احوال و تمایلات فکری، سیاسی و مذهبی راویان شیعی و غیرشیعی به درستی شناخته شود تا از گرفتار آمدن در دام تعصبات مذهبی - فرقه ای و جانبداریهای سیاسی - اجتماعی آنان در امان ماند؛ برای نمونه می توان به مؤلف کتاب الهدایه یعنی حسین بن حمدان جنبلانی اشاره کرد که علمای شیعه در فساد عقیده و انحراف فکری - سیاسی وی اتفاق نظر دارند. [۱۸] تمایلات فکری - سیاسی مؤلف کتاب مقاتل الطالبیین به فرقه ی زیدیه نیز مانع از آن است که از روایاتش بتوان بدون نقد و مقابله با دیگر منابع بهره برد. پیداست که روایات این منابع و یا راویان صدر اول تاریخ شیعه تا آغاز عصر غیبت تا چه اندازه می توانست در منابع دوره های بعد تأثیر گذارد و جزء مسلمات تاریخ زندگانی ائمه (ع) پنداشته شود.

دیگر منابع

تواریخ عمومی، سیره ها، طبقات، مقاتل و... نیز، که همه را برای پرهیز از اطاله کلام یکجا می آوریم، باید مورد بررسی و معرفی و نقد کتاب شناختی قرار گیرند بویژه اینکه مؤلفان و نویسندگان بسیاری از این آثار، پیرو دیگر مذاهب اسلامی جز شیعه هستند. بنابراین روشن ساختن نگرش مذهبی، وابستگیهای سیاسی و اجتماعی و پایگاه علمی آنان می تواند در سنجش اخبار و روایاتشان اثر بسزایی داشته باشد. گرچه برای هر یک از این منابع می توان شواهد بسیاری ارائه کرد اما به

اختصار به ذکر چند نمونه بسنده می شود. دو کتاب خصائص امیرالمؤمنین علی بن ابیطالب از نسائی (۳۰۳ ه.ق) و ینابیع الموده از حنفی قندوزی از منابع ارزشمند در مطالعات مربوط به زندگانی ائمه (ع) به شمار می روند، مشروط بر اینکه توجه شود هر دو مؤلف از شخصیتها و دانشمندان سنی مذهبند و انگیزه ی آنان از دست یازیدن به چنین تألیفی جز تمایلات خاص دینی به دور از تمایلات فکری - سیاسی شیعه نمی تواند باشد. یعقوبی و مسعودی دو مورخ نامداری که تمایلات شیعی آنان بر کسی پوشیده نیست به جهت کمی اطلاعات یا به سبب نداشتن روش و شکل خاصی در تاریخنگری و تاریخنگاری زندگانی ائمه جز همان روش مرسوم حدیثی، آثار خود را بر اساس شکل دودمانی یا سلسله های حاکم تنظیم کردند و در حاشیه بنا بر ضرورتهای تاریخی به اشاراتی کوتاه و نه گویا درباره ی زندگانی ائمه (ع) بسنده کردند، اما زمانی که تاریخ عظیم طبری را پیش رو می گشاییم گنجینه ای از مواد خام اطلاعات تاریخی شیعه را در آن انباشته می بینیم. طبری هر چند خود سنی مذهب و حتی دارای مذهبی مستقل در فقه بود اما به سبب روش خاصی که در تاریخنگاری داشت، روایات مختلف و گاه متناقضی را که به وی رسیده بود به شکل وقایع نگاشتی، ذیل سالهای متوالی از آغاز هجرت تا عصر حیات خود در اثرش گرد آورد. ارزش حقیقی اثر او این است که امکان دستیابی به روایات و اخبار مربوط به زندگانی برخی ائمه(ع) را برای پژوهشگر تاریخ شیعه فراهم می سازد هر چند جز با تنقید اسناد و متون روایات آن نمی توان به درستی از

آن بهره جست.به هر حال مأخذشناسی شیعه از مهمترین اسباب مطالعات تاریخ شیعه و خصوصا زندگانی ائمه اطهار (ع) است. به رغم کارهای انجام شـده هنوز جای خالی یک کتابشـناختی انتقادی – تحلیلی شـیعی به شدت احساس می شود. انجام چنین مهمی می تواند بسیاری موانع را از پیش پای اهل تحقیق و تتبع بردارد.

تعیین نقش زمان و مکان در بررسی تاریخی زندگانی ائمه ی اطهار

اگر به تاریخ اسـلام و لااقل به تاریخ دوره ی زندگانی ائمه از سـقیفه تا سال دویست و شصت هجری یعنی آغاز غیبت صغری به صورت یک کل مرتبط با هم ننگریم و در نظر نداشته باشیم که حوادث و رخدادهای تاریخی هر دوره خود به نوعی معلول رویدادهای پیشـین بوده و به نوبه ی خود، علل وقایع دوره های بعد واقع شده اند، در بررسی زندگانی ائمه مشکل بتوان راه به جایی برد؛ به عنوان مثال سیاسـتهای مالی و اجتماعی عمر و خصوصا عثمان، انحصار قـدرت در دست قریش و بویژه امویان در خلافت عثمان و ترکتازی آنان، پیـدایش شـکاف عمیق اقتصادی در جامعه و بازگردانـدن امتیازات عصـر جاهلی به اشـراف و سران قبیله ها خصوصا قریش، همه و همه در ناکامی سیاسـی علی (ع) و فرزندانش، امام حسن (ع) و نیز شـکل گیری قیام امام حسین (ع) تأثیر مستقیم و مهمی داشتند. از این رو تا این همه و همه ی آنچه را یادآور نشدیم، به دقت باز شناخته نشوند، علل ناکامی سیاسـی امام علی (ع) و امام حسن (ع) را نمی توان به خوبی باز نمود. مگر نه این است که علی (ع) به مردمی که بر او گرد آمده بودند تا بیعت کنند فرمود: «دست از من بدارید و دیگری را بطلبید. چرا که به امری

برخواهیم خورد که چهره های گوناگون و رنگهای گونه گون دارد، و دلها بر آن استوار و اندیشه ها بر آن پایدار نخواهد بود. آفاق را ابرهای تیره فروگرفته و راه های روشن رستگاری تغییر یافته است... [۱۹]«و یا تا بافت ناهمگون اجتماعی و تمایلات مختلف سیاسی ساکنان کوفه به عنوان زمینه های واقعی مرکز خلافت علی (ع) و مرکز و پایگاه شکل گیری جنبشها و نهضتهای شیعی شناخته نگردد، نمی توان علل شکست تلاشهای شیعیان را، که بارها در این شهر تجربه شد، کشف کرد، تا تاریخ و فرایند دو قرن پرفراز و نشیب اسلام و شیعه را تا سال دویست هجری پیش روی نداشته باشیم، علل پیشنهاد ولایتعهدی از سوی مأمون به امام هشتم (ع) و نیز علل قبول و پیامدهای آن همواره در هاله ابهام قرار خواهد گرفت، تا تاریخ اسلام در عصر نفوذ ترکان از دویست و بیست و هفت هجری به بعد و علل و آثار سلطه ی آنان، هر چند به ظاهر بی ارتباط با زندگانی امام دهم و یازدهم و چگونگی غیبت امام عصر (عج) می نماید، مورد مطالعه ی جدی قرار نگیرد، مشکل بتوان نقش تاریخی این بزرگواران را ترسیم کرد، و خلاصه اینکه زندگی پیشوایان شیعی را باید در متن جامعه ای که می زیستند مورد مطالعه و بررسی قرار داد و گرنه همچنانکه خورشید در شب نمی تابد، سیمای پرفروغ و تابناک ائمه در تاریکی نخواهد تابید.

پاورقی

[۱] نهج البلاغه فیض الاسلام، خطبه ی ۱۴۴، ترجمه ی دکتر سید جعفر شهیدی.

[۲] ر، ک: ابن حجر عسقلانی، الاصابه، مقدمه، ص ۷ - ۶؛ ابن حجر الهیثمی، تطهیر الجنان و اللسان عن الخطور و التفوه بثلب سیدنا معاویه ابن ابی سفیان، ص ۴. لازم به ذکر

است مؤلف الاصابه عدالت صحابه را مستند به آیات قرآنی زیر کرده است: کنتم خیر امه اخرجت للناس... «آل عمران، ۱۱۰ و کذلک جعلناکم امه وسطا... «بقره ۱۴۳؛» لقد رضی الله عن المؤمنین اذ یبایعونک تحت الشجره... «فتح، ۱۸؛» و السابقون الاولون من المهاجرین و الانصار... «توبه ۱۰۰؛» یا ایها النبی حسبک الله و من اتبعک من المؤمنین «انفال، ۶۴؛» للفقراء المهاجرین الذین اخرجوا من دیارهم... اولئک هم الصادقون «حشر، ۸. مؤلف تطهیر الجنان نیز گوید: ای مسلمانی که دلت لبریز از محبت خدا و رسول (ص) است بر تو واجب است که همه ی اصحاب پیامبرت را دوست بداری... و به عادل بودن همه آنان اعتقاد داشته باشی.

[۳] چنین حق اجتهادی را اهل سنت برای همه ی اصحاب پیامبر (ص) مسلم دانسته اند.

[۴] ابن خلدون، مقدمه، ترجمه گنابادی، ۴۰۷ - ۴۰۶: ۱.

[۵] همان ۴۱۶:۱.

[۶] همان ۴۱۷:۱.

[۷] همان ۴۱۵:۱.

[۸] تطهیر الجنان و اللسان، ص ۶.

[۹] همانجا، ص ۱۰، براستی کدام تحریف بالاتر از این بود و هست که آیه ی تطهیر و به نوعی صفت و ملکه عصمت در کسانی جز خاندان مطهر پیامبر (ص) نهاده شود. [

[۱۰] بیان و ذکر دلایل قرآنی و حدیثی انحصار ولایت معنوی و مرجعیت دینی و حاکمیت سیاسی در اهل بیت که به طریق نص الهی و من عند الرسول اثبات می شود از حوصله این نوشتار خارج است.

[۱۱] ر. ک: رزنتال، تاریخ تاریخ نگاری در اسلام، ص ۲۱، ترجمه ی دکتر اسدا... آزاد.

[۱۲] خوانندگان به بلاغات النساء، احمد ابن ابی طاهر، ۱۸ - ۱۵ و شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، ج ۸۲۷ - ۸۲۵: ۴ مراجعه کنند.

[۱۳] از میان صدها منبع تاریخی می توان به منابع زیر مراجعه کرد:

پیکـار صـفین از نصـر بن مزاحم، ترجمه ی پرویز اتـابکی، ص: ۷۳۲، ۷۱۰، ۴۴۲، ۴۳۲، ۳۲۲، ۲۷۶، ۲۰۹، ۲۰۸، ۱۸۵، ۳۰، ۲۱، ۱۹، ۱۷. پیکار جمل از شـیخ مفید، ترجمه ی دکتر محمود مهدوی دامغانی، ص: ۲۶۱، ۲۳۹، ۲۰۸،۲۳۸، ۱۷۵. نهج البلاغه سید رضی، خطبه: ۱۷۷، ۱۷۶، ۱۵۸، ۱۲۵، و نامه ی: ۶۹، ۴۸، ۴۷.

[۱۴] ر. ك: صدوق، عیون اخبار الرضا، ۱۵۱ – ۱۵۰: ۲.

[۱۵] برای کسب اطلاع بیشتر به جـای جـای کتاب ارزشـمند عیون اخبار الرضا از شـیخ صـدوق و مناظرات امام هشـتم (ع) در کتاب الاحتجاج طبرسی مراجعه شود.

[۱۶] بخاری، کتاب التاریخ الکبیر، (۲) ۳:۳۰۷.

[۱۷] ابن حجر، الاصابه، ذیل عمرو بن شاس.

[۱۸] نجاشی، رجال، ۶۷؛ خویی، معجم الرجال الحدیث ۲۲۴:۵.

[۱۹] نهج البلاغه فیض الاسلام، خطبه ی ۹۱.

درباره مرکز

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند ؟

سوره زمر/ ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ.ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفا علمی و به دور از تعصبات و جریانات اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب « مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱.بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)

۲.تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی

۳.جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه ، تبلت ها، رایانه ها و ...

۴.سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو

۵.گسترش فرهنگ عمومی مطالعه

۶.زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱.عمل بر مبنای مجوز های قانونی

۲.ارتباط با مراکز هم سو

۳.پرهیز از موازی کاری

۴.صرفا ارائه محتوای علمی

۵.ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱.چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲.برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳.تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴.تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵.ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶.تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷.راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸.طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹.برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰.برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

۱.JAVA

۲.ANDROID

۳.EPUB

۴.CHM

۵.PDF

۶.HTML

۷.CHM

۸.GHB

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

۱.ANDROID

۲.IOS

۳.WINDOWS PHONE

۴.WINDOWS

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

درپایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک ۱۲۹/۳۴- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های‌تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشــانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹